

Cieger András: 1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról.

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 211 oldal.

Ha 1867, akkor kiegyezés – kapcsolja össze az évszámot és a történeti eseményt a történész, szinte rutinszerűen. A szóban forgó kötet több tanulmánya is rámutat azonban arra a talán megdöbbentő tényre, hogy a közgondolkodásból mennyire hiányzik ezen esemény recepciója. A kiegyezés ugyanis sok más történelmi fordulóponttal ellentétben nem csupán „elfelejtődött”, de nem is vált soha a kollektív emlékezet meghatározó sarokkövévé. Cieger András izgalmas kötete többek között e „rejtély” okait is kutatja, miközben a kiegyezés politikatörténeti kérdéseinek elemzésén túl a korabeli szimbolikus gondolkodást is bemutatja.

A szerző jórészt korábbi írásait fogta össze e kiadványban, amely egyaránt olvasható tanulmánygyűjteményként és monográfiaként. A kötet már a borítójával is megragadja az olvasó képzeletét (az uralkodókoronázás egyik momentumának ábrázolását láthatjuk rajta). A három fejezetre osztott kötet bevezetésének címe (*Annus mirabilis? Annus horribilis?*) az egész munkán végigvonuló alapgondolatot felvillantja: hogyan is jellemezhetjük a kiegyezést? Vajon hasznosnak és sikeresnek tekinthetjük-e az eseményt, vagy inkább tragikus fordulatnak, amely csupán rosszat hozott az országra? S hogyan vélekedtek erről a kortársak? Érdekes és fontos kérdések ezek, amelyekre – mint a kiadvány maga is bizonyítja – nem is olyan

egyszerű válaszolni. A gondolatokban, információkban rendkívül gazdag mű már a hasonlóan tartalmas bevezetésben is fejteget olyan témákat, amelyeknek csupán a felsorolása is terjedelmes (a kiegyezés előkészítő, levezénylő személyiségei, fórumai, Deák Ferenc szerepe, a megegyezést pártoló magyar politikusok belső ellentétei stb.).

A szerző érzékletesen mutatja be a kiegyezés bonyolult folyamatát: a két tárgyalófél – a magyar politikai elit és az uralkodó – hosszas egyezkedését, amelyet rendkívül megnehezített többek között Ferenc József politikai merevsége; a magyar elit azon reményeit, hogy a kiegyezéssel szupremáciát biztosíthat magának a nemzetiségek fölött; a deáki reálpolitikai koncepciót, amely felismerte a két birodalomfél egymásrautaltságát a nagyhatalmak erőterében; a kiegyezési tapogatózásokat kísérő felfokozott érzelmeket, amikor Deákot sokan árulónak tartották. De szóba kerül például a magyar közjogi-politikai gondolkodást hosszú évtizedeken át befolyásoló Kasszandra-levél is, amely a kossuthianus-függetlenségi hagyomány szerves részévé vált. Cieger András koncepciójának ugyanakkor legfontosabb momentuma az a tény, hogy a kiegyezési rendszer már a kortársakból sem tudott érzelmi azonosulást kiváltani, így 1867 történelmi jelentősége a kollektív emlékezetben sem gyökerezett meg.

A *Dilemmák* című első fejezet három, súlyos erkölcsi kérdéseket (is) feszegető tanulmányt tartalmaz. Az első (*Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége*) az új politikai rendszer ambivalens viszonyát tárgyalja a múlthoz. A korszak aktorai nem csupán a tekintetben kerültek válaszút elé, hogy elfogadják vagy elutasítják-e a kiegyezést; ezen túlmenően ugyanis számos más, ehhez kapcsolódó morális döntést is meg kellett hozniuk. Hogyan viszonyuljanak Ferenc Józsefhez, aki az 1848-as értékek tagadását testesítette meg, miközben a politikai elit egy része éppen a '48-hoz is köthető alkotmányosság visszaállítását ünnepelte? Mi történjen a múlt szereplőivel (például az alkotmány nélküli időszak kollaboránsaival), illetve 1848 emlékével és megünneplésével? Konkrét ügyként merült fel például Batthyány Lajos újratemetése vagy később Kossuth Lajos temetése, amelyek szintén állásfoglalásra kényszerítették a kortársakat.

Cieger András legitimációs és identifikációs csapdába került entitásként mutatja be a kiegyezéssel rendszert, amelynek mindenkori kormányzati képviselői távol tartották magukat a szabadságküzdelmekkel kapcsolatos kommemoratív rítusoktól, ezzel viszont aláásták a társadalom azonosulási lehetőségeit a rendszerrel. Mivel az ellenzék a parlamenti politizálásban kevés térhez jutott, a szimbolikus politizálásban keresett megoldási lehetőségeket. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha politikai áthallásokat vélünk felfedezni az 1867 környékén, illetve az 1980-as, 1990-es évek fordulóján lezajlott társadalmi-politikai

folyamat (rendszerváltás/rendszerváltás/rendszerváltoztatás) között, hiszen a szerző a kötetben 1867 kapcsán többször is él a „rendszerváltás” kifejezéssel, s például a szóban forgó tanulmányban is kitér többek között olyan ügynöklis-ták nyilvánosságra hozatalára, amelyek az 1867 előtti abszolutista rendszer vélt vagy valós kollaboránsainak nevét tartalmazták.

A fejezet további két írása olyan esettanulmány, amely a művész és a hatalom konfliktusait tárgyalja. Az egyik (*Arany János Hamletjének egy lehetséges politikatörténeti kontextusa*) Arany János sorsán keresztül példázza az írók, költők egy részének „kötéltáncát”: nemzeti verselőnk ugyanis egyensúlyozni kényszerült a királyhűség és az írói függetlenség között, ám a „fekete-fehérben” gondolkodó politikai életben nem volt könnyű az állásfoglalást elkerülni. Az értelmiségiek így számtalan esetben színlelésre, rejtőzködéssre kényszerültek, és szinte tudathasadásos helyzetbe kerültek. A művészetek más ágaiban is lejátszódtak hasonló események, amint azt a *Liszt Ferenc és a politikai átalakulás Magyarországon 1867 után* című tanulmány is bizonyítja. Noha Liszt nem szeretett politizálni, sokszor mégis állásfoglalásra kényszerült, vagy éppen az ő nevét és munkásságát sajátították ki politikai célokra. Cieger András többek között a *Koronázási mise* vagy a Zeneakadémia születése kapcsán, illetve Liszt temetésével összefüggésben mutatja be a pártpolitikai csatározások gyakran szélsőséges megnyilvánulásait.

A második, *Jelképek* címet viselő fejezet szintén három tanulmányt ölel fel. Az *1867 szimbolikus világa. A dua-*

lista állam önreprezentációja a magyarországi nyilvánosságban című írás a rendszer identitásának, illetve az önmagáról mutatott képnek a törekenségét ábrázolja. A szerző kiindulópontja ez esetben az a tény, miszerint a 19. században jelentős szerep jutott a szimbolikus politizálásnak, s a vizsgálat kereteit innen szűkíti le a kiegyezés elemzésére. Az 1867-es szisztéma identitását megeremtő vagy megerősítő jelképek közül teret szentel például a felségjelvények kezelésének, a delegációknak, a közös banknak és pénznek, illetve a hadseregnek. Ezek mellett kitér többek között a világkiállítás- és olimpia-részvételekre, valamint a tudományos és művészeti reprezentációra is. Véggkövetkeztetése az, hogy habár a két birodalomfél sok tekintetben együtt tudott működni, mégsem beszélhetünk teljes sikerről, ugyanis a birodalom egészét átfogó összetartozás-tudat sosem született meg.

A következő írás a kiegyezés és Deák Ferenc kapcsolatának szimbolikáját tárgyalja (*Deák Ferenc írásban és képen. Miként ábrázolható a kiegyezés?*). A kiegyezés egyik sajátos vonása, hogy csak elvétve választották képzőművészeti alkotások témájaként (vizuálisan nehezen megragadható, nem született ünnepnapja, s a társadalmi támogatottsága sem volt jelentős), így jórészt kényszer hatására próbálták meg Deák személyéhez kötni. Halála után a hatalom kultuszt kezdett építeni „a haza bölcse” köré, amivel részben a Kossuth-kultusz ellenpólusát igyekeztek megeremteni. Mauzóleumot létesítettek, szobrot állítottak Deák emlékének ápolására, ám Cieger vélekedése szerint az ő alakja sem volt

elegendő, hogy a kiegyezést népszerűbbé tegyék, sőt Kossuth és követői egyenesen árulónak nyilvánították az egykori harcostársat. Így egymás mellett elbeszélő kánonok és ellenkánok osztották meg a politikai életet és a közvéleményt.

A tény és a fikció a korszakban egyáltalán nem ritka súrlódásainak egyikét követhetjük nyomon az *Árpád a Parlamentben. Munkácsy Mihály esete a tudománnyal és a politikával* című tanulmányban. Az Országház építéskor nyíltan a politika szimbolikus leképeződéseit vették alapul, s az épület számára készült festményeknek is ezt a célt kellett szolgálniuk, ám készítőik – mint Munkácsy is – gyakran „köteltáncra” kényszerültek. A művészek egymással ellentétes szempontok és elvárások keresztüzébe kerültek, egyszerre kellett volna megfelelniük a valóságnak és a sokszor torzító mítoszoknak, fikcióknak. Munkácsy *Honfoglalás* képe is ennek a harcnak a szülőtte: a művész kénytelen volt többször is módosítani az elképzelését, mert amíg a tudományos élet képviselői a realitást kérték számon, addig a politikusok egy része a nemzetiségek fölötti magyar szupremácia hirdetését várta el tőle és művétől. E tekintetben mindegyik fél a szimbolikus politizálás területét is igyekezett kisajátítani, s talán elmondható, hogy a játszma igazi vesztese a festő lett, akinek alkotását az általa megkötött kompromisszumok ellenére sem fogadták egyöntetű lelkesedéssel. Munkácsy sorsán keresztül a kiszolgáltatott és egyensúlyozásra kényszerülő értelmiségi keserű pillanatait ismerheti meg az olvasó, nem melleleg betekintethet a korabeli politikai és művelődés-

politikai koncepciók labirintusszerű szövevényébe is.

A harmadik fejezet (*Olvasatok*) három rövidebb „műhelyforgácsot” fog egybe. A *Deák Ferenc levelei a francia nagykövetségen* a politikai unokahúghoz írott, eddig kevésbé ismert magánleveleit ismerteti. Deákot visszahúzó, zárkózott embernek ismerjük, akinek csupán néhány magánéleti levele maradt fenn, így a szóban forgó dokumentumoknak mindenképpen nagy a jelentőségük. Az *Egy angol nevelőnő levelei a kiegyezés korából* című tanulmány egy fiatal angol nő, Mary Elizabeth Stevens életútját mutatja be, aki az Andrássy családnál kapott állást. Csalátagjainak hazairrott leveleiben rengeteg információt közölt, amelyekből kisebb-nagyobb információmorzsákat szedegethetünk össze a korabeli pesti életéről, a magyar arisztokrácia életmódjáról, mentalitásáról, közéleti szerepeiről, társaséletéről, de a vidéki életéről is, miközben feltárul írójuk világképe. A kötet utolsó tanulmánya (*„Az Ön Deákján tanul a mi nemzedékünk”*. Kónyi Manó és a Deák Ferenc beszédei) egy sajátos „emlékmű” kiadástörténetét követi nyomon. Kónyi Manó történész Deák közéleti működésének dokumentumait adta közre egy sorozatban, de a szövegeket gyakran stilizálta, s az általa kompromittálónak tartott részleteket ki is hagyta a kiadványból. Ezzel pedig egy átértelmezett és tudatosan konstruált képet hagyott az utókorra a politikusról, a kiegyezési rendszer mintegy szimbólumává merítve őt. Cieger András ezzel együtt elismeri Kónyi jelentőségét a tekintetben, hogy ő volt az egyik első történész,

aki elkezdte saját korának történelmi feldolgozását.

A kiadvány sokszínűen ábrázolja a korabeli politikai és közélet bonyolultságát, a különböző politikai irányzatok, társadalmi csoportok egymással folytatott küzdelmeit, az ezek mögött álló ideológiai hátteret, a szimbolikus politizálás és a politikai szimbólummá válás eseteit. A kötet egyik vezérfonala a kiegyezéshez fűződő korabeli viszony, illetve a különböző csapdahelyzetek alapos bemutatása. Maga a kiegyezési rendszer is számtalan feloldhatatlan dilemmával került szembe (csak példaként említve az 1848-hoz való viszonyt vagy a szisztéma népszerűsítésének szűk lehetőségeit), de az egyes korszereplők is gyakran kerülhettek kényszerhelyzetbe. Mindez fényt vet az aktorokat állásfoglalásra kényszerítő gyakorlatra, valamint a világot sarkítva, bináris logika szerint látó politikai életre is, amelyben valaki csak „barát”, vagy csak „ellenség” lehetett, s amelyben viszonylag könnyen át lehetett sodródni az egyik oldalról a másikra (de leginkább gyorsan „árulónak” minősíthettek valakit). A múlt gyakori átírása mellett a korszak egyik jellemző vonása valamiféle jövőkép kialakítása is, legalábbis erre (is) utalhatnak a szimbólumalkotási kísérletek, amelyekkel a rendszer stabilitását és önképét akarták megteremteni és fenntartani, így azok akár az emlékezetpolitika részévé is válhattak.

Noha a dualizmus korszaka nem tekinthető teljes mértékben kudarcosnak – hiszen a gazdasági fejlődés, a polgári mentalitás és a polgári reformok érvényesülése jellemezte –, az összkép mégsem teljesen pozitív. Cieger András a kötet több tanulmányában

is rámutat arra, hogy a rendszer képtelen volt jelentős társadalmi támogatottságot maga mögé állítani, hogy túl nagy méretet öltött a korrupció, a pártpolitikai csatározások megmérgezték a mindennapokat, mély „lövészárkok” választották el egymástól a politikusokat csakúgy, mint a közembereket, és sokan (főként a függetlenségre törekvő értelmiségiek) kényszerültek kötél-táncra. S ha mindezt összevetjük azzal, hogy a tanulmányokban gyakran feltűnik a „rendszer váltás” szó az 1867-es fordulat kapcsán, óhatatlanul is jelenkor-történeti párhuzamok juthatnak eszünkbe, a múlttal kapcsolatos „kollektív tudathasadással” együtt: a múltbeli traumák kibeszéletlensége és kibeszélhetetlensége, ugyanazon aktorok jelenléte a különböző korszakokban, a „társadalmi béke” megőrzésének jelzőszavával az „amnézia” kikényszerítése. Ebben a keretben a kiegyezés – több más sorsfordulóval egyetemben – egyfajta „elszalasztott lehetőségnek” is tekinthető, hiszen elmaradt a múlttal való szembenézés, a traumák feloldása, a társadalom és az uralkodó tényleges kibékülése. A rendszer egyébként elismerésre méltó eredményei sem lehet-

tek teljes értékűek, hiszen a társadalom jelentős része nem érezte a magáénak őket, s nem sikerült csökkenteni a társadalmon belüli feszültségeket és szakadékokat sem. Így tehát meglehetősen ambivalens kép rajzolódik ki a kiegyezés időszakáról: a szerző kiemeli a pozitívumokat, ugyanakkor nem hallgatja el a rendszer és prominens személyiségei hibáit sem. Öröndetes, hogy a kiegyezéssel foglalkozó szakirodalom egy újabb fontos, további gondolkodásra késztető és adatgazdag, mégis olvasmányos művel gyarapodott, amely a nem céhes közönség figyelmére is méltán tarthat igényt, hiszen a kiadvány illusztrációi szinte belesimulnak a szövegbe – kis túlzással szinte minden oldalra jut valamilyen kép –, és a „laikus” olvasó számára is számtalan információval szolgálnak. A kötethez továbbá rendkívül hasznos irodalomjegyzék és névmutató is tartozik.

Cieger András kötete arra is felhívja a figyelmet, hogy a kiegyezés témaköre szinte kimeríthetetlen, és számos, eddig kevés figyelemre méltatott információ, összefüggés kerülhet még napvilágra az 1867-es eseményekről.

Bodnár Krisztián